

NAWOORD

Pío Baroja y Nessi werd geboren in 1872, op 28 december, *El Día de los Santos Inocentes*, Onnozele-Kinderendag, het Spaanse equivalent van onze 1 april, in een herenhuis aan zee dat zijn oma in San Sebastián had laten bouwen om het te verhuren aan Amadeus Ferdinand Maria van Savoye, koning van Spanje van 1870 tot 1873. Ondanks dit bijna sprookjesachtig begin van zijn leven was Baroja niet erg te spreken over zijn geboortestad: 'Ze zijn er alleen geïnteresseerd in de koning, de koning-regentes, zeilbootjes, stierengevechten en de snit van hun broek,' schreef hij in *Juventud, egolatría* ('Jeugd, zelfaanbidding,' 1948). Zijn vader, Serafín Baroja y Zornoza, kwam ook uit San Sebastián, of Donostia, zoals deze stad in het Baskisch genoemd wordt. Hij was mijnbouwingenieur en schreef ook journalistiek werk in het Castiliaans (Spaans) en poëzie in het Euskera (Baskisch). Moeder Carmen Nessi y Goñi kwam uit Madrid, en haar opa van vaderskant was afkomstig uit Como, Italië; een belangrijk detail voor Baroja, want hij geloofde dat het etnische gehalte van de mens in hoge mate bepalend was voor zijn karakter. Hijzelf was voor één achtste Lombardijn en voor zeven achtste Bask, en het Baskische hoofdbestanddeel was volgens hem verantwoordelijk voor zijn spirituele, rusteloze en chaotische persoonlijkheid. Baroja's vroegste herinnering was die aan een bombardement door de carlisten tijdens de derde carlistische oorlog (1872-1876). Hoewel hij prat ging op zijn afkomst, had hij een hekel aan het Baskische nationalisme, dat hij even achterlijk vond als het traditionalistische en klerikale carlisme, en voor sommige bewonderaars van Baroja is dit de verklaring voor de relatief lauwe bejegening die hem in Baskenland meestentijds ten deel is gevallen.

Het werk van Baroja's vader bracht mee dat de familie herhaaldelijk moest verhuizen. Toen Baroja een jaar of zeven was, kreeg zijn vader een aanstelling aan het Geografisch en Statistisch Instituut en vertrok de familie naar Madrid. Drie jaar later werd hij overgeplaatst naar Pamplona. In 1886 keerde Baroja met zijn moeder, zijn twee broers en zijn pas geboren zusje Carmen terug naar Madrid, terwijl zijn vader naar Baskenland vertrok als hoofd van de mijnen van Biskaje.

Baroja's jeugdijaren in Madrid vinden hun weerslag in de prachtige trilogie *La lucha por la vida* ('De strijd om het bestaan'), bestaande uit de romans *La busca* ('De zoektocht,' 1904), *Mala hierba* ('Onkruid,' 1905) en *Aurora roja* ('Morgenrood,' 1905). Het verblijf in Pamplona, hoofdstad van Navarra, heeft hij verwerkt in de schelmenroman *Aventuras, inventos y mixtificaciones de Silvestre Paradox* ('Avonturen, uitvindingen en mystificaties van Silvestre Paradox,' 1901) en de bekentenisroman *La sensualidad pervertida* ('Ontaarde sensualiteit,' 1920). Hoe ver Baroja gaat in het verwerken van zijn eigen biografie in zijn romans, is te zien in zijn autobiografie *Desde la última vuelta del camino* ('Vanuit de laatste bocht in de weg,' 1949). Een groot aantal voorvallen in zijn autobiografie zijn nagenoeg identiek terug te vinden in zijn romans, en meer dan eens schrijft hij gewoon hele stukken van zijn romans over in zijn autobiografie. Zonder de fictieve namen te veranderen! Zo drukt hij een heel hoofdstuk van de roman *Aventuras, inventos y mixtificaciones de Silvestre Paradox* opnieuw af in zijn autobiografie, met de mededeling: zo zag mijn kindertijd er ook uit.

De jaren in Pamplona zijn doortrokken van geweld. Op de eerste schooldag raakt hij meteen slaags met een jongen, omdat hij wordt uitgelachen om zijn Madrileense accent. Er zullen nog vele gevechten volgen, om zijn accent, of zomaar, want iedereen die niet sloeg, werd geslagen in Pamplona, volgens Baroja. Voor een deel zal het aan hem-

zelf gelegen hebben, want Baroja noemt zichzelf als jongen nogal een woesteling en een ruziezoeker, in tegenstelling tot zijn broers Darío en Ricardo, die meer geïnteresseerd waren in literatuur en kunst. Gedurende zijn studententijd sleet zijn fysieke agressie, maar de schrijver Pío Baroja bleef zijn leven lang gefascineerd door geweld, getuige bijvoorbeeld Iturrioz, een van zijn alter ego's, die in *De dolende dame* (*La dama errante*, 1908) een 'ideëel enthousiasme voor geweld' aan de dag legt (in dit verband is het opmerkelijk, zeker voor iemand die een deel van zijn jeugd heeft doorgebracht in Pamplona, de stad van de San Ferminfeesten, dat Baroja een verklaard tegenstander was van stierengevechten). Eén van zijn geliefde verpozingen in Madrid was het kijken naar rouwstoeten vanaf het balkon van zijn huis. Als er in Pamplona tegenover zijn huis een man wordt opgehangen, gaat hij 's avonds in zijn eentje kijken hoe hij erbij hangt. Hij is er zo van onder de indruk dat hij niet kan slapen.

En hiermee hebben we meteen een tweede sleutel tot Baroja's werk te pakken. Dat de piepjonge Baroja onder de indruk is als hij een gehangene ziet, is niet meer dan normaal, maar bijzonder is dat Baroja dit soort indrukken, wanneer hij maar wil, tot in de details weet te reproduceren. En Baroja heeft herhaaldelijk op indringende wijze executies beschreven. Sommige criticasters hebben hem verweten dat hij in zijn romans 'gewoon' opschrijft wat hijzelf heeft beleefd. De schrijver heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat hij niet in staat is te schrijven over zaken die hijzelf niet van nabij kent. Zo geeft hij grif toe dat de vlucht van Aracil en María in *De dolende dame* een letterlijk verslag is van een reis die hij samen met zijn broer en de schrijver Cira Bayo heeft gemaakt. Maar wie anders dan een begenadigd auteur is in staat om een dergelijke reis zo op te schrijven dat de lezer zichzelf een medereiziger waant? Baroja's materiaal is relatief beperkt. De volstrekt

eigenzinnige verwerking van dit materiaal maakt hem tot een groot romancier.

Tijdens het uithalen van kattenkwaad met zijn kameraden in de kathedraal van Pamplona wordt Baroja op een dag besprongen door een 'dikke en vette kanunnik', Don Tirso Larequi genaamd, die hem bijna wurgt. 'Die scène,' schrijft Baroja, 'was een van de oorzaken van mijn anti-klerikalisme als kleine jongen.' Dit anti-klerikalisme zal hij zijn leven lang blijven uitdragen.

Een paar jaar nadat hij is teruggekeerd naar Madrid begint Baroja aan de studie medicijnen. Hij is bepaald geen uitblinker. Zijn leven als student heeft Baroja uitgebreid beschreven in *De boom der kennis (El árbol de la ciencia, 1911)*, het derde deel van de onderhavige trilogie. In zijn autobiografie is de auteur van een ontroerende eerlijkheid als hij vertelt over zijn studie en zijn werkzaamheden als arts: er was veel wat hij niet begreep van de studiestof, ook al slaagde hij voor de meeste examens, en als arts deed hij vaak maar wat. Desondanks promoveerde hij op een proefschrift met de titel *El dolor: estudio de psicofísica* ('Pijn: een psychofysische studie,' 1896), maar ook de promotie had volgens Baroja niet veel om het lijf.

In het vierde jaar van Baroja's studie verhuist de familie naar Valencia. Baroja voelt zich niet prettig aan de mediterrane kust. Het licht is overdadig en te hel, waardoor alle nuances verloren gaan. Waar niet bevoeid wordt, is de grond kurkdroog, terwijl de vegetatie op de geïrrigeerde vlakke wordt gekenmerkt door een banale wulpsheid. Hij houdt meer van de groene weiden en het grijze weer aan de Atlantische kust van Baskenland, dat beter strookt met zijn gemelijke karakter.

In Valencia overlijdt zijn broer Darío op drieëntwintigjarige leeftijd aan tuberculose. Het is een enorme klap voor Baroja, ook omdat hij als arts in spe alles heeft geprobeerd om de fatale afloop te voorkomen. Hij heeft de dood van

zijn broer in meerdere romans verwerkt, het meest indringend wellicht in *De boom der kennis*.

Eenmaal gepromoveerd ziet Baroja in een krant dat er een arts wordt gezocht in Cestona, een dorp in Baskenland. Hij solliciteert en wordt aangenomen (hij is overigens de enige sollicitant). Hij brengt het er niet slecht van af als arts, zeker niet slechter dan zijn collega in het dorp, maar de verantwoordelijkheid drukt op hem en hij vindt dat hij te weinig ervaring en wetenschappelijke kennis heeft. Bovendien neemt hij de plaatselijke pastoor tegen zich in door op zondag in de tuin te werken en begint zijn jaloerse collega een haatcampagne tegen hem (magnifiek beschreven in *De boom der kennis*). Als zijn ouders terugkeren naar San Sebastián, voegt hij zich bij hen.

Een tante van Baroja's moeder heeft een broodfabriek, waarvoor ze een bedrijfsleider zoekt. Baroja besluit zijn geluk te proeven als bakker. Nog jaren later zullen zijn collega-auteurs grappen maken over de bakkende schrijver of de schrijvende bakker, van het type: 'Baroja is het kruim van de Spaanse literatuur'. Ook deze onderneming is geen succes. Hij krijgt het aan de stok met de autoriteiten en de fabriek wordt herhaaldelijk platgelegd door ontevreden arbeiders. Baroja houdt aan deze periode een hartgrondige hekel over aan vrijgestelde vakbondsbestuurders en aan de socialistische bourgeoisie, zoals hij de saloncommunisten noemde.

Rond de eeuwwisseling geeft hij de broodfabriek eraan en wordt voltijds schrijver. De rest van zijn leven zal voornamelijk in het teken staan van schrijven en reizen. Reizen in Spanje, zoals die van Madrid naar Portugal, beschreven in *De dolende dame*, en buiten Spanje. Rond 1905 vertoefde hij een tijdje in Londen, een verblijf dat aan de basis stond van de tweede roman van deze trilogie, *Stad in de mist (La ciudad de la niebla, 1909)*. Hij verbleef ook meerdere malen voor kortere of langere tijd in Parijs. Voorts maakte hij rei-

zen naar Italië, een van de decors van *César o nada* ('Cesar of niets,' 1910), Zwitserland, Duitsland, België, Nederland en Jutland.

Gedurende zijn jaren als bakker had Baroja reeds veelvuldig in kranten en tijdschriften gepubliceerd. Hij nam actief deel aan de *tertulias literarias* in Madrid, letterkundige kringen die meestal in café's plaatsvonden, maar had een broertje dood aan de zogenaamde bohémiens. Als iemand ze een grote zak met geld zou geven om een roman of een dichtbundel te produceren, zouden ze zich rot schrikken, meende Baroja. In 1900 werd zijn eerste boek uitgegeven, een verhalenbundel onder de titel *Vidas sombrías* ('Sombere levens'), voornamelijk over zijn ervaringen als arts in Cestona. Baroja's debuut was een succes en werd geprezen door Azorín, Galdós en Unamuno.

Pío Baroja was een ongelofelijk productief auteur. Hij heeft ruim zestig romans geschreven, waarvan de meeste zijn ondergebracht in acht trilogieën en twee tetralogieën, en in de historische cyclus *Memorias de un hombre de acción* (tweeëntwintig delen, verschenen tussen 1913 en 1935). De essays in het verzamelde werk, uitgegeven door Círculo de Lectores, beslaan zo'n drieduizend pagina's, zijn memoires tweeduizend, en zijn verhalen duizend bladzijden. Hoewel niet dol op theater, en nog minder op poëzie, heeft Baroja een half dozijn (vrij korte) toneelstukken nagelaten, en in de zomer van 1939 begint hij, zesenzestig jaar oud, in Parijs te dichten, naar eigen zeggen 'uit verveling.' In 1944 verschijnt de bundel *Canciones del suburbio* ('Achterbuurtgezangen'). Baroja's dichtwerk roept gemengde reacties op. De jongere dichters zijn ronduit negatief maar generatiegenoten als Machado en Azorín zijn redelijk positief, al is er niemand die het literaire belang van zijn gedichten op één lijn stelt met zijn romans.

Baroja stierf in Madrid op 30 oktober 1956. Hij werd, op uitdrukkelijke wens van de schrijver zelf, als atheïst begra-

ven, wat een groot schandaal verwekte in het Spanje van Franco. Zijn kist werd gedragen door onder anderen Ernest Hemingway en Camilo José Cela.

De dolende dame is het eerste deel van de trilogie 'Ras'. De roman gaat over de vlucht van dokter Aracil en zijn dochter, na de aanslag op koning Alfons XIII en Victoria Eugénie van Battenberg, op 31 mei 1906 in Madrid. Het tweede deel van de trilogie, *Stad in de mist*, beschrijft het verblijf van met name María Aracil in Londen. Deel 1 en 2 van de trilogie vormen een chronologisch geheel. Het derde deel, *De boom der kennis*, staat betrekkelijk los van de eerste twee delen. De belangrijkste schakel tussen de eerste twee delen en het derde deel is dokter Iturrioz, een van de boeiendste alter ego's van Baroja.

Voor de derde druk van *De dolende dame*, uitgegeven door Thomas Nelson and Sons in 1914, schreef Baroja een voorwoord. Hij bespreekt daarin onder meer de overeenkomsten tussen deze roman en de historische werkelijkheid:

De dolende dame is geïnspireerd op de aanslag op het koningspaar van Spanje in de Calle Mayor. Deze aanslag veroorzaakte een grote opschudding. Bij mij in het bijzonder, aangezien ik diverse personen kende die erbij betrokken waren.

Mateo Morral, de dader van de aanslag, frequenteerde een café in de Calle de Alcalá, waar verscheidene schrijvers bijeenkwamen. Hij was vaak in gezelschap van een journalist, van iemand die bij de tram werkte, die na het misdrijf gevangen zat en die Ibarra heette, en van een Pool, handelsreiziger in een farmaceutisch product.

Ik weet nog dat deze Pool en Ibarra op een avond een fikse ruzie hadden met een schilder die zei dat anarchisten hun overtuiging verloochenden zodra ze vijf duro op zak hadden.

Ik geloof niet dat ik ooit met Morral gesproken heb. Het was een duistere en stille man; hij maakte deel uit van de kring van toehoorders die zich destijds nog om een tafel vormde waaraan literatoren zaten te praten.

Het personage Nilo Brull, dat in *De dolende dame* figureert, is niet het evenbeeld van Morral, met wie ik geen omgang gehad heb; deze Brull is zo ongeveer de synthese van alle anarchisten uit Barcelona die na het proces van Montjuich naar Madrid kwamen, en die gekenmerkt werden door een zelfde mengeling van arrogantie, rebellie en rancune.

Toen Morral na de aanslag dood gevonden werd in de buurt van Torrejón de Ardoz, wilde ik naar het Hospital del Buen Suceso om het lijk te zien; maar ze lieten me er niet door.

Mijn broer Ricardo lieten ze wel door en hij maakte een tekening en later een ets van de anarchist in het mortuarium van het Buen Suceso.

Toen mijn broer op de dienstdoende militair arts afstapte om toegang te vragen, zag hij dat de arts een van mijn romans zat te lezen, ook over anarchisten, *Aurora roja*. Ze raakten daarover in gesprek en de arts liep met hem mee om de dode Mateo Morral te gaan zien.

De angst van dokter Aracil als hij door de straten van Madrid loopt in mijn roman, is geïnspireerd op de kennissen van de terrorist, die die avond op zoek waren naar onderduikadressen.

Voor het overige is bijna alles in het boek gebaseerd op de werkelijkheid. De meeste personages bestaan echt. Dokter Aracil leeft, al heb ik hem vervormd; de persoon die ik als model heb gebruikt om Iturrioz te schilderen, is overleden; María Aracil wandelt 's ochtends door de Calle de Alcalá. [...]

De andere figuren in deze roman zijn ook natuurgefiguren weergegeven, en de reis door La Vera de Plasen-

cia heb ik met mijn broer en Ciro Bayo gemaakt; we hadden een ezel bij ons met provisie en een kampeertent.

De herbergen en de etablissementen langs de weg zijn min of meer zoals ik ze beschreven heb, met dezelfde namen en hetzelfde slag mensen. Het is goed mogelijk dat *Musjeu*, *El Ninchi* en *De Krekel* nog steeds rondolen in die contreien, schooiend en onnozele halzen oplichtend.

De reis naar Plasencia duurde bijna drie weken en zat vol problemen, vermoeienissen en ongemakken.

We sliepen in herbergen en we moesten tot onze nek in de Tiétar, aangezien de rivier hoogwater had. Het was een hele toer om de ezel aan de andere kant te krijgen want het dier waagde zich niet in dat water waarin een flink sterke stroom stond. [...]

Een boek als *De dolende dame* heeft het niet in zich om erg lang mee te gaan; het is geen schilderij voor een museum maar een impressionistisch doek; misschien is het te ruw, te hard, te onbeheerst voor een kunstwerk...

Dit vluchtige karakter van mijn werk staat me niet tegen. Wij mensen van de dag zijn verliefd op het vliedende moment, op het vergankelijke, het tijdelijke, en we maken ons weinig zorgen om de duurzaamheid van ons werk, zo weinig dat we ons er hoegenaamd geen zorgen om maken.

Frans Oosterholt